

İTİKAF VE NEFİS MUHASEBESİ

Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de, insanoğlunun dünyaya gönderiliş gayesini kendisine kulluk olarak beyan etmiştir. Allah'a inanan insanın, bu gayeye ulaşmak için yaşaması, arzu ettiği dünya ve âhiret saâdetini elde etmesi bakımından vazgeçilmez bir esastır. İnsan, kendisi için tayin edilen hayat süresini, yaratılıştan getirdiği rûhî ve bedenî özelliklerine bağlı olarak şekillendirir. Bu özellikler, kendisinden beklenen "Allah'a kulluk" gayesine ulaşmaya yetecek niteliktedir. Ancak, Allah'a kulluk gayesi ile yola çıkan insan, bu yolda istikrarlı bir şekilde yürümesine mâni olacak ve kendisini zaafa uğratacak muhtelif engellerle de karşı karşıyadır. İşte bu noktada, istikameti kaybetmeden ve dirâyetli bir şekilde nihâî hedefe insanı götürecek olan, "**Nefis Muhasebesi**" dediğimiz, ferdin kendi kendini kontrol mekanizmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizmayı çalıştırarak kendisinden beklenen tutarlı fiilleri gerçekleştirmek, diğer varlıklardan farklı olarak, insana verilmiş olan akıl ve iradenin bir gereğidir.

Fıtrat itibariyle, insanoğlunun nefesine düşkün olduğu göz önüne alındığında, hiçbir haricî etki olmadan kendi kendisini kontrol etmek gibi, böylesine faziletli bir davranışı sergilemek elbette zannedildiği kadar kolay değildir. Zîrâ söz konusu olan şey bir hesaplama ve bu,

insanın bizâtihi kendi kendisiyle yapacağı bir hesaplaşmadır. Böyle bir hesaplaşma ise belki de en zor olanlardan biridir. Çünkü fert, kendi davranışlarını tahlil ederken tam anlamıyla objektifliği yakalayamaz. Bu zorluğun sebeplerinden birisi de, mütekâmil bir insan olmak için, kontrol edilmesi ve hesaba çekilmesi gereken nefsin, aynı zamanda insanın yaptığı kötülüklerin ilk kaynağı olmasıdır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, kendisine izâfe edilen iftira sebebiyle, Hz. Yusuf (a.s.)’ın lisaniyla, nefsin, insanı sürekli olarak kötülüğe teşvik ettiğine ve onun kötülüğünden kurtulabilmek için ferdin ilâhî yardıma ihtiyaç duyduğuna işâret eder :

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis Rabbimin merhameti olmadıkça kötülüğü emreder şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (yusuf s.53)

Âyet-i Kerîmenin ifade ettiği açıdan bakıldığında, nefisle muhasebenin zorluk derecesinin biraz daha arttığı görülür. Çünkü, nefsi kontrol etmek için insanın kendi iradesi ile Allah’ın merhameti bir arada olmalıdır. İlâhî rahmet olmadan nefsi hesaba çekmek ve onun zararlarından korunmak mümkün değildir. Dolayısıyla insan, kendisini dizginleme mücadelesinde muvaffak olmak için, ilahi rahmeti elde etmeyi sağlayacak olan ideal bir hayat yaşamaya mecburdur.

Kur'an-ı Kerîm'in işaret ettiği bir çok târihî hadise, Allah'a karşı gelmenin, inkârda ısrar etmenin, hak ve hukuk tanımamanın en önemli sebeplerinden birinin, “*nefsi üstün görmek ve onu kusursuz saymak*” olduğunu göstermektedir. Şeytan'ın, Allah'ın emrine isyan ederek Hz. Âdem (a.s)'a secde etmemesi, Nemrud'un, Hz. İbrahim (a.s)'ı yakmaya çalışması, Firavn'un Hz. Mûsâ (a.s)'ı öldürme isteği, Mekke'li müşriklerin, bizzat kendilerinin “el-Emîn” olarak vasıflandırdıkları, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e karşı, amansız bir mücadele yürütmeleri, işte bu ortak düşüncenin en çarpıcı ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Niçin Nefis Muhasebesi ?

İnsanın aslı, kendisi, arzu ve istekleri olarak tarif edebileceğimiz nefis, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de, gerekse hadîs-i şeriflerde çok zikredilen bir kavram olması sebebiyle ilk dönemlerden itibaren İslam âlimlerinin araştırmalarına konu olmuştur. Bu araştırmaların yapıldığı ilk dönemlerde nefsin müzakeresi, “fıkıh” teriminin muhtevâsı içinde değerlendirilmiştir. Hattâ İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin fıkıh tarifi tam anlamıyla nefis muhasebesini işaret eder mahiyettedir. İmâm-ı Âzam, fikhî şöyle tarif eder : “*Fıkıh, nefsin leh ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir.*” Öncelikle, nefse fayda ve zarar verecek olan şeylerin tanınması gerektiği için fıkıh böyle tarif edilmiştir. Çünkü nefsin yapısını, ona sevap ya da günah kazandıracak olan davranışları tanımadan tam anlamıyla Allah'a

kulluk yapmak mümkün değildir. Allah'ı tanımak, insanın kendi kendisini tanıması, nereden nereye geldiğini anlaması ve yaptıklarındandolayı hesaba çekileceğinin şuurunda olmasına bağlıdır. Bir hadisi şerifte :

“Nefsini bilen, Rabbini bilir.” rivâyeti de buna işaret eder.

Kur'ân-ı Kerim ise, nefsi tanımanın insanı ilâhî hakîkatlere ulaştıracağını beyan eder :

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

“İnsanlara, ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz.”[fussilat s.53]

Allah inancını benimsemiş olan bir insan, tabîi olarak, hayat anlayışını Rabbinin kendisinden istediği şekilde düzenleyecektir. Bu anlayış, ibâdetinden alış-verişine, eğitiminden çalışmasına, yeme-içmesinden uyku uyumasına varıncaya kadar, çok geniş bir yelpazeyi içine alır. Böylesine farklı aktivitelerle yaşayan insan, bunları inandığı değerlere uygun olarak yerine getirebilecek şekilde teçhiz edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim ise Allah'ın insana lutfettiği hayatı ve bu hayat sonundaki kaçınılmaz ölüm gerçeğini insanları imtihan etmek için yarattığını ifade eder. Böyle bir imtihanda muvaffak olabilmenin şartı, aynı âyette

أَنْتُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

“en güzel davranışı sergilemek” (Mülk s.2)

olarak belirtilir. En güzel davranışı sergilemek ise insanın sadece kendisi için değil, aynı zamanda başkaları için yaşamasıyla mümkündür. İnsan kendi sınırları içinde serbest hareket etme imkânına sahiptir ama, aynı zamanda toplum içinde diğer şahıslarla sıkı bir işbirliği yürütmeye ve ictimâî bir hayat yaşamaya mecburdur. İnsanın sosyal bir varlık olarak tarif edilmesinin sebebi budur. Sadece kendisi için yaşayan kişinin nefsinden fedakârlık yaparak başkalarına faydalı olması beklenemez. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, Enes b. Mâlik’ten rivâyet edilen hadis-i şerifte mü’mini tarif ederken işaret ettiği nokta da budur :

"لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه (أو قال لجاره) ما يحب لنفسه".

“Sizden biri kendi nefsi için istediği şeyi kardeşi için de istemedikçe(kâmil bir) mü’min olamaz.”

İTİKÂF

Bir yerde bekleme, durma ve kendini orada hapsedme. Akıl bâliğ veya temyiz kudretine sahip bir müslümanın beş vakit namaz kılınan bir mescitte ibadet niyetiyle bir süre durması anlamında bir fıkıh terimi.

İtikâf, Kur'an ve sünnetle sabittir. Kur'an'da Ramazan ayının gecelerinden söz edilirken;

وَلَا تُبَاسِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ

"... Camilerde itikâfta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın..."
(el-Bakara, 2/ 187) buyrulur.

Başka bir ayette itikâf ibadetinin daha önceki ümmetlerde de yapıldığına işaret edilir (bk. el-Bakara, 2/125). Hz. Peygamber'in özellikle Ramazan içinde ve Ramazanın son on gününde itikâf yaptığını bildiren çeşitli hadis-i şerifler vardır.

Hz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: **"Resulullah (s.a.s) Ramazan'ın son on gününde itikâf yaparlardı. Bu durum vefat zamanına kadar bu şekilde devam etmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in zevceleri itikâfı sürdürmüşlerdir"** (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 67, 129; bk. Buhârî, İ'tikâf, 1-18; Ezân, 12, 135; Hayz 10; Müslim, İ'tikâf, 1-6; Ebû Dâvud, Ramazân, 3; Savm, 77).

Ebu Hanife'ye göre içinde beş vakit namaz kılınan her mescidde itikâfta bulunmak caizdir. Ebu Hanife ve İmam Mâlik'e göre itikâfın nâfile olarak en azı bir gündür. Ebû Yusuf en az süreyi, bir günün yarıdan çoğu olarak belirlerken İmam Muhammed itikâf için bir saati de yeterli bulur.

Mesciddeki itikâf erkeklere mahsustur. Kadınlar evde mescit edindikleri bir yerde itikâfta bulunabilir (ez-Zebîdî, Tetrîd-i" Sarîh, Terc. Kamil Miras, Ankara 1984, VI, 323-326).

İtikaf üçe ayrılır:

a. Vacip olan itikâf: Adak olan itikâf vaciptir. Bu, en az bir gün olur ve gündüz oruçla geçirilir. Hz. Ömer, Resulullah (s.a.s)'den, "Cahiliyye devrinde Mescid-i Haram'da bir gece itikâfta bulunmayı adamıştım; ne yapayım" diye sormuş Resulullah (s.a.s); "Adağını yerine getir" buyurmuştur (Buhârî, i'tikâf, 16; Ahmed b. Hanbel, II, 10).

b- Sünnet olan itikâf: Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmek sünnettir. Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) orucun farz kılınmasından ömrünün sonuna kadar Ramazan aylarının son on gününde itikâfa girmiştir (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 67, 129). Bir yerleşim merkezinde bulunan müslümanlardan birisi bu sünneti yerine getirirse, diğerleri üzerinden bu görev düşer. Bu duruma göre, her yerleşim birimi için itikâf sünnet-i kifâye hükmündedir. Bir kişinin bunu yapması o beldedeki diğer müslümanları sorumluluktan kurtardığı gibi Cenâb-ı Hakk'ın, itikâf yapanın ecrini diğer belde müslümanlarına da vereceği umulur.

c- Müstehab (mendub) olan itikâf: Vacip ve sünnet olan itikâfların

dışında itikâfa girmek müstehabdır. Bunun belirli bir vakti yoktur. Hatta mescide giren kimse çıkıncaya kadar itikâfa niyet ederse orada kaldığı sürece itikâfa sayılır. Bu itikâfda oruç şart değildir. Bazı müctehidlerin, itikâf süresinin bir saat bile olabileceği görüşünde bulunduklarını yukarıda zikretmiştik.

İtikâfın Şartları

1- Niyet; Niyetsiz itikâf olmaz. Nezredilen itikâfda niyetin ayrıca dil ile ifade edilmesi gerekir.

2- Mescid: Erkeğin, itikafı cemaatle beş vakit namaz kılman mescidde olmalıdır. İtikâfın en faziletli Mescid-i Haram'da, sonra Mescid-i Nebevî'de ve sonra da Mescid-i Aksa'da olandır. Diğer mescidlerdeki fazilet cemaatin çokluğuna göre değişir.

3- Oruç: Daha önce de belirttiğimiz gibi vacip olan itikâf için oruç şarttır. Sünnet itikâf Ramazan ayında olduğu için zaten oruçlu bulunma şart vardır.

4- Temizlik: Kadınların hayız ve nifastan temiz olmaları gerekir. Cünüplük oruca mani olmadığı gibi, itikafı da bozmaz. itikâfa giren cami içinde iken ihtilâm olursa, dışarı çıkarak gusül abdesti alır ve yeniden itikâfa devam eder.

İtikâfta erginlik çağına gelmiş olmak şart değildir. Bu nedenle mümeyyiz bir çocuğun itikâfı da geçerlidir.

Kadının itikâfa girebilmesi için kocasının iznini alması şarttır.

İtikâf sırasında kötü ve çirkin söz söylememek, Ramazanın son on gününü ve cemaatı kalabalık olan mescidi tercih etmek, itikâf günlerinde Kur'an, hadis, Allah'ı zikir ve ibadetle meşgul olmak ve temiz elbise giyip güzel kokular sürünmek itikâfin adabındandır.

İtikâfı bozan şeyler

a- Cinsi ilişkide bulunmak. Kur'an-ı Kerimde; "Mescidlerde itikafa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın " (el-Bakara, 2/187) buyrulur. Öpmek ve kucaklamak gibi şeylerden dolayı inzal vaki olursa yine itikâf bozulur.

b- Herhangi bir ihtiyaç yokken mescidden dışarı çıkmak.

c- Bayılmak.

İtikâfa giren kimse mescidden ancak şer'î, zaruri ve tabîî ihtiyaçları için çıkabilir.

İtikâfa giren kimsenin bulunduğu mescidde cuma namazı kılınmıyorsa, cuma namazını kılmak üzere başka bir mescide gitmesi, küçük ve büyük abdest bozmak için mescidden dışarı çıkması tabîî bir ihtiyaçtır.

İçerisinde bulunduğu mescidden zorla çıkarılması ya da şahsı ve eşyası hakkında korkusu sebebiyle başka bir mescide taşınmak için çıkması ise zarûrî ihtiyaç sebebiyle çıkıştır.

Bunların dışında mescidden çıkmak itikâfı bozar. İtikâfda olan kimsenin yemesi, içmesi, uyuması ve ihtiyacı olan şeyleri satın alması mescidde olur (bk. İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, İstanbul 1984, II, 440 vd.; ez-Zebîdî, a.g.e., VI, 323 vd.; Mehmed Zihnî, Ni'met-i İslâm, İstanbul 1328, s. 98 vd.).